

Széttört dió közel egy országhatárhoz

5. részlet egy talán soha el nem készülő regényből

Házasokról van szó, ideje bevallani, hogy Péter feleségének valójában Margó a neve. Mintha három évre tervezett nászúton lennének, 1971 márciusában Varsóban, ideiglenesen az *Egyetértés* panzióban elkezdték közös életüket. Olyan régen volt, hogy nem tudni, mire emlékeznek, és mi hullott ki az emlékezetükből, legalábbis a Péteréből. Jóval több mint 2000 évvel ezelőtt Szókratész mondhatta: „Mindenképpen házasodjatok meg: ha jó feleséget szereztek, boldogok lesztek – ha rosszat, akkor filozófusok.” Péter ugyan majdnem az, bölcsész lett, de mégsem filozófus. Lengyelországban kezdett azon gondolkodni, amit Déry Tibor papírra vetett valahol: „Hogy az ember kibe szeret bele, azért nem felelős. De hogy kivel éli le az életét, azért felelős.” Az író csak tudta, mert három felesége volt – gondolhatja bárki. Aki olvasta Szerelem című elbeszélését vagy látta az ennek alapján készült filmet, tudja, hogy nem ezért remekmű. 1956-ban keletkezett, de nem véletlenül csak hét évvel később jelent meg. Az sem meglepő, hogy 1967 óta van lengyel fordítása. A lengyelek is jól tudták, mi történt a Béketáborban az 50-es évek második felében.

Péter új helyszínen, fiatal, de már a harminchoz közeledő házasként végig gondolta, hol és hogyan éltek ketten, mi mindent csináltak a varsói évek előtt? Ha valaki olvasta ennek az írásműnek előző részleteit, akkor sem biztos, hogy emlékszik arra, hogy alakult Péter élete sora 1941 vége, a még magyarországi Beregszász, majd Kassa, az országhatárral széttört, kettéválasztott Sátoraljaújhely, a bodrogi Ricse, azután Sárospatak, Debrecen, a lengyelországi Lublin, ismét Debrecen, Moszkva és megint Debrecen után. Azért sem csoda, hogy az olvasó sok mindent elfelejtett, mert a regény eddigi részletei több év alatt jelentek meg a *Hitel* lapjain: a 2020-as augusztusi, a 2023. évi májusi és novemberi, a 4. pedig a tavaly augusztusi számban. Az utóbbi már kettejükéről is szól.

Margó debreceni volt, ahogy felmenőinek nagy része is. Persze korábban nem egyszer járt külföldön, egyetemistaként hetekig az NDK-ban, ahol már

D. MOLNÁR ISTVÁN (1941) irodalom- és művelődéstörténész, az MTA doktora, műfordító, ny. egyetemi tanár. Legutóbbi könyvei: *Egy gimnáziumi osztály, Sárospatak, 1956–1960* (Hoppál Mihállyal közösen szerkesztve; Budapest, 2019); *Władysław Stanisław Reymont: Lázadás*. Ford. és előszóval ellátta D. Molnár István (Budapest, 2021).

nem voltak nyelvi nehézségei, és a Szovjetunióban, ahol szintén elboldogult, hiszen nyolc évig őt is tanították oroszra. Nem elsősorban miatta – mérsékelt sikerrel. Varsóba érkezésekor nem tudott lengyelül. Valamennyire segítette mások megértésében, a bevásárlásban, hogy az orosz nyelv nem is olyan távoli rokona, mondhatni elsőfokú vagy inkább másodfokú unokatestvére a lengyelnek. Ősztől aztán a tudományegyetem külföldieknek szervezett tanfolyamára járt, hogy otthon majd középfokú nyelvizsgát tegyen. Németül jól tudott, amit a lengyelek a még közeli múltban történtek miatt csak akkor hallgattak szívesen, ha megtudták, hogy egy magyar beszéli. Németül beszélgetett a takarítónővel, aki a délnyugat-lengyelországi, korábban évszázadokig a németek birtokában lévő Sziléziából származott. Lengyelül nem lett volna érdemes tőle tanulni, mert ott mintha másik nyelven beszéltek volna az emberek. A hétköznapi intézni valókban, vásárlásban eleinte segített neki Eti, az Intézet Varsóban élő magyar titkárnője, és átadta neki tapasztalatait az igazgató felesége is.

Péter az otthoni ígélet ellenére nem lett a Magyar Kulturális Intézet igazgatóhelyettese, csak munkatársa. Kollégája, egyetemi évfolyam- és diákotthoni társa, Pap Pali sem, akit maga ajánlott erre a munkára. Lehet, hogy így tetszett a lengyel (!) szervezési igazgatónak, az addigi egyedüli vezetőnek? Az Egyetértéstől úgy tíz percnyire, a város egyik legfőbb útvonalán, a Marszałkowskán többféle villamosra és buszra is felszállhatott. Nagyjából ugyanennyi ideig kellett utaznia munkahelyéig. A *Węgierski Instytut Kultury* nem akármilyen helyen volt. Feliks Dzierżyński, mivel a szovjetek számára volt fontosabb, Феликс Эдмундович Дзержинский nevére kapta. Viselte is 1989-ig. Az apja litvániai lengyel földbirtokos nemes volt. Feliks az iskola első osztályában még megbukott oroszból, de felnőttként megemberelte magát. Szovjet-orosz forradalmár, 1917 után államférfi, végül az állambiztonsági szervezet teljhatalmú irányítója volt – egészen hirtelen haláláig. Bizonyos Bogdan Jaxa Ronikier regényes életrajzot írt róla, amelynek magyar címe „Vörös hóhér – arany szív” lenne. 1933-ban kiadták, azután több mint fél évszázadon át nem.

A szebb időket látott szálloda földszintjén elhelyezett Intézet egyetlen nagy, filmvetítésre is alkalmas tereméből és két irodából állt. A kulturális rendezvényeken kívül itt tartották a népszerű magyar nyelvtanfolyamot és a Varsóban élő magyarok és félmagyarok találkozóit. Ezek aktív résztvevője volt Csorba Tibor és lengyel felesége. Csorba író, műfordító, szótárkészítő és jó nevű festő volt. A Varsói Egyetem egykori magyar lektoraként, majd a lebombázott főváros helyett Krakkóban többnyire a háború után hazatért magyarországi menekülteket tanított. Joggal számított az intézetgazgatóságra, de egyes illetékesek „reakciónak” tartották, és a posztot a szervezésinek titulált igazgató kapta meg. „Ideiglenesen”, negyedszázadra. Pali a zene, a képzőművészet és szíve szerint mindenekelőtt a film gazdája lett. Az alacsony költségeknek köszönhetően a legtöbb rendezvény vetítés és hol az ő, hol lengyel szakemberek filmekről szóló ismertetése vagy előadása volt. Péter úgy emlékszik, kevésbé igényes zongoraművész is felléphetett, és legfeljebb kis kiállításokat lehetett rendezni.

Az épületben magyar bolt működött, amely egyebeken kívül népművészeti termékeket árult. A háború elején Magyarországra menekült lengyel férfi felesége vezette, de a vásárlókat többek között az LGT és az Omega együttes lemezei és egy mutatós fiatal hölgy vonzotta. Ha igaz, Milenának hívták.

Péter Debrecenben az egyetemen nyelvészetet és irodalmat is tanított, ezért nem volt számára idegen az a terület, amelynek Varsóban a gazdája lett. A magyar irodalom és színház megismertetését, népszerűsítését és az oktatási intézményekkel, iskolákkal, a varsói egyetemi magyar tanszékkal való együttműködést kapta feladatul. Persze jutott neki a lengyelül inkább csak orosz nyelvtudásának köszönhetően beszélő igazgató rezortjából: otthonról küldött, magas állású oktatás- és művelődéspolitikusok szereplésének intézéséből is. Minden szentnek maga felé hajlik a keze, vagy van, aki a saját lovát dicséri – szokás mondani. Péter ezért csak az ő aktív részvételével szervezett fontos rendezvényeket idézi fel részletesen. Azért is, hogy senki se unjon bele az olvasásba. Sok minden hiányzik az emlékezetéből, vagy rosszul emlékszik, és sok rangos rendezvény dokumentumai sincsenek meg. Nem is lenne értelme a leltározásnak, hiszen az Olvasónak regényfélével van dolga, és a regényekbe bármilyen információhalmaz belefér. Elég, ha a legfontosabbakról értesül, és közben még új ismereteket is szerez a lengyelekről, Lengyelországról, a magyar–lengyel kapcsolatokról.

Péter természetesen ugyanolyan fontosnak látta magyar filmrendezőket, lengyel kritikusokat, zene- és képzőművészek meghívását is. A '60-as '70-es évek egyes magyar filmjei jelentős érdeklődést váltottak ki, ahogy Kodály Zoltán zene- és énektanítási módszerének népszerűsítése is. „Vidékre”, gyakran több százezer lakosú városokba és kisebb vajdasági székhelyekre magyar zeneművészeket is érdemes volt meghívni. Akkor 49 vajdaságra oszlott az ország, nagyjából akkorákra, mint nálunk egy-egy megye.

Szívesen idézi fel azokat a magyarokat és lengyeleket, akik munkáját segítették. Csapláros István professzort, aki mielőtt a Varsói Tudományegyetem Magyar Tanszékének vezetője lett, a háború után első igazgatója volt a Magyar Kulturális Intézetnek. Péterék számára a legjobbkor állította össze az 1971-ben megjelent *Kocham twój kraj* című antológiát. Ebben, ha jól számolt, 74 költőnk, köztük jónéhány névtelen szerző közel száz magyar tárgyú verse olvasható. Címét Takács Imre műve, a „Szeretem országodat” adta. A kötetben több mint harminc a 20. századiak száma. Talán ezért, de inkább Péter ötletének köszönhetően került sor 20. századi magyar versekből álló irodalmi rendezvényre is. Megőrizte egy 20. századi költők műveiből összeállított irodalmi est műsorát. Tudjuk, kiket értékelték 1956 után, ezért a névsor elfogadható volt: Ady, József Attila, Radnóti, Illyés Gyula, Kassák, Simon István, Juhász Ferenc, Weöres Sándor, Garai Gábor, Kosztolányi és Takács, aki említett versében négy évtizeddel azelőtti lengyel szerelmét idézi fel, utalva az országot sújtó háborúra. Ha minden költőnknek csak egy verse szerepelne, akkor bele kerülhetett volna mondjuk Nagy László és Pilinszky valamelyik verse is.

Péter már nem biztos abban, kik és milyen alkalommal mondtak magyar verseket, köztük külön a 20. századiakat. Arra emlékszik, kik voltak az intézeti rendezvények legkorábbi gyakori fellépői. Egyikük, szintén ismert színész feleségével együtt, az akkoriban a legnevesebbek közé tartozó Mieczysław Voit. A családneve német. A lengyelek kizárólag idegen nyelvekből való szavakban használták a v betűt, különben csak w-t írtak. Külsejének köszönhetően játszott főszerepet, német szerzetesek rendfőnökét a Magyarországon is vetített *Keresztesek* című filmben. A 15. században felerősödő hódítás elleni harcról szól. Bizonyára sokan tudják, hogy az első lengyel irodalmi Nobel-díjas író regényéből készült. Kevesen ismerik, ezért nem érdemes eltitkolni Jarosław Iwaszkiewicz nevét. A kisregényéből forgatott, nálunk is sikeres *Máter Johanna* címűnek Voit szintén főalakja volt. Aki ezeket a filmeket nem látta, elolvashatja magyarul az alapjukként szolgáló irodalmi alkotásokat. A második lengyel Nobel-díjas írónak a kapitalizmus 19. század végi gyors lengyelföldi térhódításáról szóló *Az ígéret földje* című regényéből nem akárki, maga Andrzej Wajda rendezett filmet, amelyet nálunk is látni lehetett a mozikban. Az író alkotásának szintén van magyar fordítása. Az Intézetben többször mondott magyar verseket Wojciech Siemion. Már idős magyar nézők sem igen emlékezhetnek rá az egykor nálunk is népszerű „Négy páncélos és a kutya” című tévésorozat egyik epizódjából. Az imént említett, *Az ígéret földje* című filmből talán igen, mert a több szereplő számára nélkülözhetetlen zálogház tulajdonosát alakította. Nagyobb rendezvények tartására más varsói intézményekkel közösen, illetve ottani helyszínen lehetett vállalkozni vagy társulni.

Ilyen volt a magyar Művelődési Minisztérium főosztályvezető-helyettesének a Fővárosi Kultúrházban a hazai művelődés időszerű kérdéseiről tartott előadása. A Budapest Napjai rendezvénysorozat is, amelynek keretében fellépett Hacky Tamás, a zseniálisan füttyülő fogorvos és együttese. Ezt legalább Margó is élvezte. Neki eleinte problémát okozott a bevásárlás. A mindig segítőkész Eti tanácsa sokat ért: olyan üzletbe menjen, amelynek bejárata felett vagy a vitrinjében ki van írva, hogy *Sam*, a *Samoobstuga*, az Önkiszolgáló szó rövidítése. Budapest nevű magyar bolt is volt a közelben, a Jeruzsálemi fasor nevű főutcán – mert a lengyelek mindig ragaszkodtak hagyományaikhoz –, de ott élelmiszert nem árultak. Lehetett viszont kapni mindhárom fajta magyar konyakot. A Lánchíd nem is volt rossz, akik nyugati műveltségüket igyekeztek bizonyítani, így mondták: Lencsájd. Margó két-három hónap múlva már egészen sokat értett és mindent el is magyarázott, amit akart. Nem elsősorban azért, mert otthon nyolc évig tanították neki az oroszot.

Az Intézet korlátozott lehetőségei miatt sok volt a „vidéki” rendezvény. Idézőjelben, mert számos esetben félmillió vagy többszáz ezres lakosságú városra kell gondolni. A meghívó és társrendező fél gyakran a Lengyel–Magyar Baráti vagy hasonló nevű Társaság volt. Számos ilyen jött létre, de megalakulásuk okáról az 1960–70-es években inkább nem beszéltek. A magyarországi 1956 által ébresztett rokonszenv, az akkori lengyel segítségnyújtás hatására születtek.

Péternek a varsói munka megkezdése után mindjárt, a lakásban szükséges berendezkedés helyett már másnap vidéki útra kellett mennie. Nem is egy napra, az igazgatóval együtt, aki a háború alatt kényszerből megtanult oroszul, ami kihallatszott lengyel beszédéből. Az egyik legtevékenyebb Lengyel-Magyar Baráti Társasághoz Poznańba, a magyaroknak példát mutató, többszázezer lakosú lengyelországi '56 városba. Ott kevesebb vérontással járt, mint nálunk. Az idős magyarok közül biztosan sokan emlékeznek arra, hogy Budapesten, a Bem téren mit skandáltak a tüntetők: „Lengyelország példát mutat, kövessük a lengyel utat!”. Olyat is, hogy „Bem apó és Kossuth népe, menjünk együtt, kéz a kézbe!” Meg hogy: „Éljen a lengyel nép!” Péter ott is, másutt is tapasztalta, hogy sok lengyelhez eljutott a híre, de hallgattak róla.

Az első lengyelországi magyarbarát közösség létrehozásának ötlete mindjárt 1956 novemberében megszületett. Hivatalosan a következő év márciusában Lippóczy Norbert és társai Bem szülővárosában hozták létre Tarnóvi Magyarbarátok Társasága elnevezéssel. A gyönyörű reneszánsz városban van a lengyelek számára lengyel, számunkra magyar tábornok mauzóleuma és egy tóban álló oszlopokon, ég és föld között, a sírja. A Magyar Kultúra Napjainak Tarnów többször volt a színhelye. Ebben a városban élt az 1902-ben Tállyán született Norbert „bácsi”. Mindig elegáns volt, csokornyakkendőt viselt, gyakori, ötleteket hozó és kedves vendég az Intézetben. Nemesi címet szerzett felmenői az egykori Magyar Királysághoz tartozó Szepességben éltek. A 18. század vége felétől kezdve többször vásároltak szőlőbirtokot Tállyán, ahol idővel le is telepedtek. A magyar borkereskedők évszázadokon át Tarnówon keresztül szállították észak felé a magyar bort, ami a trianoni békekötés után megszűnt. 1919–23 között Debrecen-Pallagon, a jó hírű Gazdasági Akadémián tanult. (Ott, ahol az író Wass Albert és Fekete István.) Apja tarnóvi borlerakatukat akarta fejleszteni azzal, hogy 1929-be hazahívta hívta fiát, aki lengyel nőt vett feleségül. Amikor egy évtizeddel később, szeptember 1-jén a hitleri Német Birodalom megtámadta és megszállta Lengyelország nagy részét, tömegek indultak el a még magyar Kárpátalja, a lengyel-magyar közös határ felé, hogy hazánkba meneküljenek. A Lippóczy család hosszas várakozásra kényszerült. Nem csupán a menekülők óriási tömege, hanem a lengyel állam keleti területeinek szeptember 17-ei szovjet megszállása, az ottani hatóság zaklatása miatt is. A feleséget és fiúkat végül elengedték, de addigra már zárva volt a közös határ. Norbertet mint magyart letartóztatták. Szovjet-Kelet-Ukrajnában tartották fogva, kémkedéssel vádolták, végül öt év kényszermunkára ítélték. Később a Szovjetunióknak még éppen európai részén, a Sarkkörtől északra élő finnugor távoli rokonaink, a komik, más-képpen zürjének földjén kellett dolgoznia. Minden indok nélkül, a legkülönbözőbb munkahelyeken. Úgy gondolták, aki tanult ember, mindenhez ért. Szívósságának, találékonyságának köszönhetően idővel brigádvezető, végül gyárigazgató lett. A háború végén szabadon is engedték, de Sztálin haláláig, 1953-ig nem térhetett haza lengyel földre. Péter mindezt nem hallotta tőle, és nem látta rajta a tizenhárom és fél éves rabság nyomait sem. Kemény ember volt.

Ekkor tudta meg a teljes igazságot arról, mi történt a lengyeleknél alig néhány hónappal később elkezdett varsói munkája előtt. 1970 decemberében a sokasodó gazdasági nehézségek és a fokozódó élelmiszerhiány miatt sztrájkok kezdődtek a tengerparti hajógyárakban. A rendőrség brutálisan lépett fel a munkásokkal szemben, sőt néhány helyen lötték is őket. Az 1956-ban lelkesen fogadott Władysław Gomułkát, a Párt vezérét elvtársai szovjet belegyezéssel leváltották. Helyére a Nyugatot ismerő Edward Gierek került. A sztrájkok a következő hónapokban mégsem szűntek meg, de fegyverekkel és viszonylagos ígéretekkel sikerült a nyugalmat helyreállítani. Érdekes és fontos téma magyar történészek számára is.

A magyar-lengyel viszony olyan jó volt, hogy igen sok városban igényelték az Intézet rendezvényeit. Még kis települések, cserkészcsapatok is tartottak Magyar Napokat, iskolák vették fel Petőfi vagy egyszerre Petőfi és Bem nevét, versmondó versenyt szerveztek. Különösen a nagyobb városokban is gyakoriak lettek a Magyar Kultúra Napjai, amelyek több műfajú rendezvényeket jelentettek. A kis Gniezno, Lengyelország ősi fővárosa sem maradt ki a sorból. Péter és egy fénykép tanúsága szerint Margó is ott volt a Kárpátok egyik völgyében, a csehszlovák határ közelében levő festői Nowy Sączban. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején Neusandecnek hívták. Gyerekkorában édesapja így emlegette, nem tudni, miért. A már a 13. században létező város rangját őrizve hosszú ideig vajdasági székhely volt. Az itteni rendezvénysorozat két művelődési házban és a múzeumban zajlott. Fellépett a Varsóban élő fiatal zongoraművész, zeneszerző és a Zeneakadémián már tanító Esztényi Szabolcs. Főleg Liszt és Chopin-műveket játszott. A helyiek találkozót szerveztek a legendás góral (kiejtve gural), vagyis hegyilakó Stanisław Frączystyvel. A 2. világháború éveiben a londoni emigráns lengyel kormány futárja volt, vitte a híreket, küldeményeket megszállt hazájába és Budapestre. Magas hegyeken ő csempészte át Magyarországból Lengyelországba Edward Rydz-Śmigły marsall hadseregfőparancsnokot, a háború előtt évekig hazája első számú politikusát. A nagy magyarbarát futár 1971 karácsonyán a Nyugati-Tátrát ábrázoló képeslapon kívánt boldog új évet Palinak és Péternek.

A nagy- és kisvárosi társszervezők vendéglátásának köszönhetően a főzni és sütni szerető Margó megismert olyan lengyel ételeket, amelyek itthon nincsenek, vagy egészen másképp készülnek. Ilyen a rozsz- vagy zablisztból főzött savanykás *żurek*, vagyis *zsurek*, a *barszcz*, kiejtve barscs, mégpedig kétféle. Sőt, a nagyszótár szerint három, attól függően, kerül-e bele bőven zöldség és krumpli, háromféle. Céklaleves, a *biały* azaz fehér, ami tejszerű, a *czzerwony*, a vörös, húsleves alapú és a *barszcz ukraiński*, amely szintén vörös céklából készül, és vannak benne bőven az említett adalékokból. Hogy miért ukrán? Nevezhetnének ukrájnainak is. Biztosan sokan tudják: két évszázaddal korábban Szovjet-Ukrajna nagyobb része az egykor hatalmas lengyel birodalomhoz tartozott. Ha valakinek a más összetételű orosz *борщ* vagyis borscs jut eszébe, nem csoda. Rokonok. Nálunk ilyen múltidéző és a nem is olyan távoli múltra utal

a székelykáposzta. Nagyon hasonlít hozzá a *bigos*. A *kapuśniak* leves nevet felesleges magyarázni. Péterék számára újdonság volt farsangkor a Nagyhét előtti csütörtök, a *thusty czwartek*, szó szerint zsíros vagy kövér. Ilyenkor hosszú sorok kígyóztak Varsó fő utcáin, hogy fánkot, *paçzeket* vegyenek. Nem egyet, többet a családnak. Margó joggal hitte, hogy a többesszámú *paçzki* egy fánkot jelent. Van bimbó és rügy jelentése is, bár csak farsang után jön meg a tavasz. Mindjárt 1971-ben még az is megtréfálta őket. Május 1-jén Péterék elindultak sétálni, hogy megnézzék a munka ünnepén tartott felvonulást. Hamar visszafordultak, mert hó esett.

Varsóba érkezésük után vagy három hónappal végre megkapták az ígért lakást. A *komar* szűnyogot jelent, de az utcát a kétszeres szovjet úrhajósról, Vlagyimir Mihajlovics Komarovról, a Szovjetunió hősről nevezték el. Tudta, hogy a rosszul felszerelt úrjárművel élve nem jut vissza a Földre. Péterék egy nagy ház második emeletére, átlagos kétszobás lakásba költöztek. Boltok voltak a közelben, de piac és áruházak nem. Péter munkahelye, a „Dzserzsinyák” legalább négy, de lehet, hogy több kilométernyire volt, a város közepe is vagy négyre. Szerencsére bő fél óra alatt valamelyik villamossal vagy busszal oda lehetett érn.

Az intézeti magyar nyelvtanfolyam nem igényelt felügyeletet, mert hozzáértő, tapasztalt tanártól, Eugeniusz Mroczkótól évente száznál jóval többen tanulták a nyelvünket. Írt társalgási zsebkönyvet, magyar nyelvtani útmutatót és „oda-vissza” kis szótárt is.

Lengyel színészek szereplésével még nem volt könnyű igazán változatos irodalmi esteket tartani. Addig kevés 20. századi verset fordítottak le, és a magyar költészet terjedelmes antológiája sem jelent még meg. Válogatói, egyben az Intézet programjainak szereplői megérdemlik, hogy nevük idekerüljön. Sokat tett a magyar–lengyel kulturális kapcsolatok ápolásáért Csapláros István professzor, kiválasztott utódja, Andrzej Sieroszewski és a gyakran Varsóban időző híres műfordító, Kerényi Grácia. A névsor hosszabb lenne, ha megemlítenénk több, a magyar írókkal egy műsorban szereplő fordítót. Persze az Intézetnek másféle, nem kulturális programokra is sort kellett kerítenie. Ilyen volt például a közönséget biztosító Fővárosi Kultúrházban a magyar művelődési és oktatási minisztérium egyik főosztályvezető-helyettesének előadása szakterülete időszerű kérdéseiről.

Péter munkáját segítette még két igen érdekes ember. Hamar összebarátkozott az Intézet varsói és „vidéki” rendezvényein gyakran szerepeltetett Tadeusz Olszański sportújságíróval, műfordítóval, aki korábban magyarországi tudósító volt. A 18. század végéig uralkodó utolsó lengyel királyról, Szaniszló Ágost, ott Stanisław August Poniatowskiról elnevezett kelet-lengyelországi Stanisławów városban, a mai nyugat-ukrajnai Ivano-Frankivszkban született. Anyja, Siménfalvy Katalin a kárpátaljai Nagyszőlösön látta meg a napvilágot. A család a háború idején Magyarországra menekült, Tadeusz Balatonbogláron, Európa akkor egyetlen lengyel gimnáziumába járt. Neki köszönhető *A Pál utcai fiúk*

eredetiből készített első fordítása. Ő ültette át lengyelre Cseres Tibor *Hideg napok* és Balázs József *Magyarok* című regényét.

Camilla Mondral Párizsban született, de kereskedelmi és közgazdasági tanulmányait már Lengyelországban végezte. Válogatott atléta és vívó volt. 1939 szeptemberében, mint a honvédelmi minisztérium minden hivatalnokát, őt is Romániába menekítették. Néhány hét után Magyarországra ment, ahol végigélte a háborús éveket. Részt vett a menekült lengyel katonák Nyugatra szöktetésében és az illegális futárszolgálatban. Nem sikerült Franciaországba eljutnia, és Budapesten a francia nyelv tanításából élt. Magyarország német megszállása után letartóztatták, és Ausztriában kényszermunkára ítélték. Műfordítói munkássága kivételesen gazdag. Neki köszönhető Mikszáth, Fekete István, Thurzó Gábor és Jókai Mór egy-egy regényének lengyel változata. Fordításában jelent meg Örkény István *Tóték* című műve, valamint Déry elbeszéléskötete, amelynek címadó darabja a „Szerelem”. A belőle készült filmet 1971-es magyarországi bemutatója után egy évvel már a lengyel közönség is láthatta. Pani Camilla az Intézet több rendezvényén beszélt változatos életéről.

Péter lublini egyetemista idején többször járt Varsóban, ezért meg tudta mutatni Margónak a nevezetességeket. A háború alatt a németek által szinte teljesen lerombolt királyi várat és a reneszánsz stílusú Óvárost. Újjáépítésében segítettek az olasz Canaletto képei, aki az utolsó lengyel uralkodó udvari festőjeként alkotott. A centrumban magasló Kultúrpalotát, a Szovjetunió ajándékát, amelynek 30. emeletéről az egész Varsót látni lehetett. A Łazienki vagyis Fürdő parkot, benne hatalmas Chopin-szoborral, ahol a klasszicista királyi rezidencia áll. A Wilanów kerületben levő barokk palotát, amelyben egykor a törökverő uralkodó, Jan, nálunk III. Sobieski János lakott.

Még el sem jött az ős, kiderült, hogy a következő év tavaszán gyarapodni fog a család, aminek mindketten nagyon örültek. Segítség is akadt, akivel Margó terhesgondozásra járhatott: a nagykövetség telefonkezelője, a Kárpátjáról való Erzsike. A háború idején Magyarországra menekült lengyelhez ment férjhez.

Pali nyugati diplomatától vett egy használt Sunbeam márkájú kocsit, amelynek türkizkék (vagy türkizzöld?) színét megcsodálták az emberek. Volt külügyi szolgálati útlevelük (nem igazi diplomata útlevel, olyat a rangosabbak, a nagykövetség fontosabb munkatársai kaptak). Még Margó is kirándulhatott egyet. Elhatározták, hogy megnézik a 400 kilométerre lévő szovjet-ukrajnai Lvovot, ukránul Lvivet. Az utóbbi nem biztos, hogy ki volt írva. Élelmiszert nem lehetett átvinni a határon, de azt hitték, néhány almát igen. Meg kellett enniük. A város fél évezreden át a hatalmas lengyel-litvának nevezett állam, a két világháború közötti Lengyelország harmadik legnépesebb városa volt. Hatalmas térség tudományos, kulturális és gazdasági központjának számított. Nevét akkor Lwównak írták és Lvuvnak mondták. Egykor még Ilyvónak is nevezték. Még a 12-13. században magyar királyok több hadjáratot indítottak a terület, Halics megszerzéséért, így az ideig-óráig a Magyar Királysághoz tartozott. Mi, a történelmet némileg ismerő magyarok inkább Lembergként jegyeztük meg, mert

Lengyelországnak a szomszédos államok általi első darabolása, 1772 és az 1. világháború között Ausztriáé volt, majd az Osztrák–Magyar Monarchia birtokolta. Margó, Pali és Péter látni akarták reneszánszkori óvárosát, városházát, barokk, klasszicista és bizánci stílusú épületeit, a római és a görögkatolikus, az örménykatolikus és a pravoszláv egyház székesegyházát, amelyek többsége már világi célt szolgált. Találtak olyan templomot is, amelyben az ateizmus múzeumja kapott helyet. Ha a kocsi megállt valahol, a helyiek be akartak szállni, mert azt hitték, hogy taxi. Péter egy öreg házaspártól oroszul kért útbaigazítást. A két ember némi tanakodás után azt válaszolta, hogy ők a régi utcaneveket ismerik. Ösztönösen lengyelül kezdtek beszélni, és észre sem vették, hogy anyanyelvükön hallják a köszönetet segítségükért. Megnézték a több évszázados síremlékekkel, igazi műalkotásokkal teli temetőt. Ugyanolyan jelentőségű volt a lengyelek számára, mint a magyaroknak a kolozsvári Házsongárdi. A lebergiben olyan híres lengyelek nyugodnak, mint két 19. századi író. Maria Konopnicka és Gabriela Zapolska. Egyes műveiket el lehet olvasni magyar fordításban.

Ha már Péterék személyes életének eseményei szóba kerültek, nem feledkezhetek meg régi lengyel barátairól, akik ünnepekre többször meghívták őket a Varsóhoz közeli, textiliparáról ismert Żyrardówba. Péter hol máshol, mint Sárospatakon ismerkedett meg velük egy évtizednyivel korábban. Mint Lengyelországban szinte mindenki, katolikusok voltak. Egy ott élő idős zsidó származású lengyel özvegyasszonynál találkoztak, akinek magyar borkereskedő férje valamelyik német koncentrációs táborban halt meg. Péter a szünidőben a nénitől tanult lengyelül lublini tanulmányaira készülve. Utána, Lublinból útban haza- vagy visszafelé utazva meg-meglátogatta őket. Szalámit és pálinkát vitt nekik, amit az ottani gyári üzletekben vásárolt textilanyagokkal viszonztak.

Egy 1972-es februári varsói esemény erősen bevésődött Péterék emlékezetébe. Kiderült, hogy a kultúra fogyasztása veszélyeket is rejthet. Így történt egy zenés-táncos színdarab esetén, amit a rangos Teatr Polski mutatott be, és számos lengyel színházban is nagy sikerrel játszottak. Lengyel Rózsa Sándor-történet. Tátrai góralok táncoltak gyors iramban, kezükben fokossal. Egyikük olyan hévvel, hogy az kirepült a nézőterre, és belescapódott a Margó melletti székbe. Vagy két hónappal későbbre várta a család új tagját. Moziban nem fenyegetett hasonló veszély. Az új lengyel filmek közül látták *Nyírfaliget* és az *Ádám nyomában* címűt. Az utóbbit azért érdemes szóba hozni, mert ugyancsak irodalmi és nyelvünkre lefordított alkotásból, Jerzy Stefan Stawiński regényéből készült. Számos filmre jellemző módon jól mutatta, hogy évtizedek múlva is élénken éltek a háború emlékei. Ekkor volt új a második lengyel Nobel-díjas magyarul sokszor kiadott regényéből készített *Parasztok* is.

1972 tavaszán kellemesebb, nyugalmasabb környékre, a Visztula túlsó partján, a folyó közelében levő, rendőrök őrizte házba, háromszobás lakásba költöztek. Kár, hogy a 3. emeletre, és mivel a ház négyszintes volt, nagyon hiányzott a lift. Az utca nevét felesleges lefordítani: *Ulica Brazyljska*. Nem volt köze a dél-amerikaiakhoz, ahogy például a közeli *Ateńska* utcának sem a görögökhöz.

Azt mondhatjuk, április 4-e alkalmából, alapvetően megváltozott az Intézet működése is. Új, nagy helyre, a város közepére költözött. Az emeleten volt mozi- és színpadi előadások, konferenciák tartására alkalmas terem márkás zongorával. Olyan helyiség is, amely szűkebb körű találkozóknak, köztük a Varsóban élő magyarok összejöveteleinek adott helyet. Lehetségessé vált egyszerre több képzőművész alkotásainak kiállítása is. Csak nagyobb létszámú zenész és táncos szereplését kellett partnereknél tartani.

Volt könyvtár, ahol két magyar szakot végzett munkatárs, a könyvtáros Alicja és a fordító Ewa dolgozott. Egyes előadásokon kétnyelvű tolmácsot kellett alkalmazni. A Varsóban a háború után letelepedett Eti remek titkárnő, nélkülözhetetlen szervező volt. Filmet a sok mindenhez értő, Kárpátaljáról származó Ákos vetített. Az újdonságnak számító „Nagypolski” gépkocsivezetője, a biztos kezű Pan Janusz vitte-hozta az Intézet munkatársait és a rendezvényekre otthonról érkezett szereplőket. Olyan régóta csinálta ezt, hogy biztosan sokat értett magyarul. Ezt Margó is tapasztalta. A földszinten a portán ült Feri bácsi, az Intézet szigorú őre. Nem lehetett bárkinek csak úgy véletlenül belépni. Az ot-tani magyar boltot hazai vállalat működtette. Magyar italokat nem árusított, népművészeti termékeket és sok egyebet igen. Péter úgy emlékszik, a hanglemezek voltak a legkelendőbbek.

Az intézeti munka sűrűje volt, amikor Margónak haza kellett utaznia. Otthon a szüleitől kapott segítséget. Április 25-én megszületett András Péter, aki első keresztnévét debreceni nagyapja után kapta. Úgy látszik, szinte mindennek van köze Péter egykori lakóhelyéhez, Sárospatakhoz. Az ismerős szülész, aki a fiút világra segítette mondta ki, hogy „ez Bandika lett”. Második nevét apja után kapta. Az orvos az egykor a szomszédban lakó, párhuzamos osztályba járó, majd Debrecenben egyetemet végzett lány férje volt. Péter néhány napra hazautazhatott, előbb útba ejtette szüleit, aztán Debrecenbe. Tehette volna fordított sorrendben? Igen régen történt, már nem tudni az okát. Úgyis csak az a fontos, hogy mindketten nagyon örültek a stramm kicsinek. A nagyszülők és mások szerint is inkább Péterre hasonlított. Szőke volt a haja, de aki a szüleit látta, azt mondta, majd megbarnul. Ha nem Mamájával sétált a csendes környéken, aludt, igaz egyhuzamban nem hosszú ideig. A terebélyes fák árnyékában semmi sem zavarta. A nagy meleg sem, és még nem kellett attól tartani, hogy dió koppan a kocsiján vagy rajta.

Már ritkán kellett más fővárosi intézményekben tartani a rendezvényeket, viszont ügyelni kellett arra, hogy meglegyen a közönségük. A jó körülményeknek és a magasabb összegű működési költségnek köszönhetően több és változatosabb lett az Intézet tevékenysége, hasonlóan a sokféle „vidéki” partnerrel közösen szervezett rendezvényhez. Még olyanra is helyben került sor, amit a Kulturális Kapcsolatok Intézete, a Központ kérésére a fővárosi tankerülettel közösen szerveztünk. A magyar Párt Központi Bizottságának egyik főosztályvezető-helyettese előadást tartott az oktatásügy helyzetéről. Megmaradt egy meghívó. amin pontosan feltüntettük, hogy az MSZMP-ről van szó. Ottani

megfelelőjét nem hívták szocialistának, hanem Lengyel Egyesült Munkáspárt-nak. Rajta kívül két másik létezett, amelyeknek nevében nem is a *partia* szó szerepelt, hanem annak szinonimája. A *Polskie Stronnictwo Demokratyczne* tagjai nagyrészt városi értelmiségiek, közalkalmazottak és „maszekok” voltak, a *Polskie Stronnictwo Ludowe*, vagyis Lengyel Népi Párt pedig a falusiakat, a földművelésből élőket, a falvakból származó értelmiségieket tömörítette. Országgyűlési választásokon persze csak a Nemzeti Egységfrontra lehetett szavazni.

Ha akad olvasó, aki igazán kíváncsi az Intézet akkori tevékenységéről szóló semleges véleményre, olvassa el a lengyel irodalmat kutató és fordító Pályi András által Péterrel és Palival készített interjút a *Magyar Hírlap* 1972. ápr. 10-ei számában.

Péter úgy gondolta, regényének olvasói jobban fognak majd emlékezni rá, ha ki kell találniuk a Lengyelországban bemutatott magyar színművek szerzőit. Az ottani nézők már egy évtizeddel korábban láthatták az *Ők tudják, mi a szerelem* című tévéjátékot. Az alapjául szolgáló darab szerzője járt az Intézetben is. Ezt tanúsítja a *Tűzet viszek* című drámakötetébe 1972. március 7-én írt dedikáció: „Péternek szeretettel egy lengyel-magyar kapcsolatokról folytatott délelőtti beszélgetés emlékére.” Azután az év vége felé az Intézet meghívására a második legnagyobb városban, Łódźban, majd az Intézetben a varsói drámai folyóirat, a *Dialog* szerkesztőinek és színházigazgatóknak előadásokat tartott a magyar drámairodalomról. Találkozott a magyar szakos egyetemistákkal is.

Egy másik drámaíró *Ördöghegy* és különösen *Adáshiba* című darabja nagy sikert aratott lengyel színházakban. Az utóbbiból hamarosan tévéfilm készült. Szerepelt benne az egyik legnépszerűbb színház fiatal, igen hamar befutott színésznője, Hanna Giza. Az Intézetben a gyorsan a legismertebb színészek sorába került, Olgierd Łukaszewiczsel együtt is gyakran mondott magyar verseket. Baráti viszony alakult ki közöttük. Magyar irodalmi műsört állítottak össze Łukaszewicz rendezésében *500 év magyar verseiből*, amelyeket akkor még nem volt könnyű megtalálniuk. Elhangzott néhány névtelen szerző műve, Balassi, Petőfi, Arany János, Kosztolányi, József Attila, Radnóti, Kassák, Illyés egy vagy több alkotása, és a műfordító Aleksander Nawrocki debreceni szerelmének, Várkonyi Anikónak egyik verse. Weöres Sándortól három, köztük a műsor címét adó *A rejtett ország*. A színész-rendezőre sok hazai néző is emlékezhet, mert játszott olyan remek Andrzej Wajda-filmekben, mint *Az ígéret földje* és a *Menyegző*. Az előbbi a már szóba hozott második Nobel-díjas író művéből, a másik a magyarra szintén lefordított Stanisław Wyspiański színdarabjából. Érdeemes elolvasni.

1972-73 folyamán többszáz ezres nagyvárosoknak és a vajdasági székhelyeknek több mint a felében, helyi intézményekkel együtt rendeztünk magyar kulturális napot, napokat, heteket: Poznańban, Łódźban, Wrocławban, Opolében vagy Krakkóban és, ami megszokottnak számított, Tarnówban. Sőt, a tengerparti „hárm városban”, az összeépült Gdańskban, Gdyniában, Sopotban.

Lublin, Péter lengyelországi egyetemi városa kimaradt a hasonló több műfajú rendezvényekből. Az volt az oka, hogy az 1956-os segítségnyújtás nyomán néhány év múlva közvetlen testvérvárosi kapcsolatok alakultak ki különböző intézmények között.

A nagy régi települések belvárosa kevés kivétellel tele van a háború után rendbehozott vagy egyenesen újjáépített reneszánsz, barokk kori és klasszicista stílusú utcákkal, terekkel, házakkal. A háború végén szinte teljesen lerombolt varsói Óváros is új volt, felépítéséhez nagy segítséget nyújtottak az utolsó király udvari festője, az olasz Canaletto utcaképei. Az Intézet rendezvényeire érkezett magyar írók, filmesek, képző- és zeneművészek Margóhoz és Péterhez hasonlóan már-már irigyelték is a lengyeleket, mert nekünk a régi időkől, a törökök pusztítása miatt kevesebb ilyen tárgyi emlékünkn maradt, vagy, jóval később, a szomszédos országoké lett.

Péternek gyakran több száz kilométeren át a kocsiban ülve volt ideje a régmúlton és a jelenen töprengenie. Szinte mindenütt azt hallotta, hogy a lengyelek fájlalják a kétszáz évvel korábban kelet felé messzire nyúló birodalmuk sok régi városának elvesztését. Kevesen gondoltak arra, hogy a nagy területen élők többsége, a falvak lakossága más nemzethez tartozott. Ami a 2. világháború vége előtt Németországé volt, a lengyelek a sajátjuknak tekintették, mert egy bő évezreddel és néhány évszázadon át ők birtokolták.

Még tartani kellett Bandika fejét, hogy az útlevelébe kerüljön a fényképe. 1972 őszén ő is ideiglenes varsói lakos lett. Amikor Margó elment otthonról, a házmaster néni vigyázott rá, akit megszeretett, sőt akit valamennyire értett is. A gyermekkocsit nehéz volt felvinni a 3. emeletre, és lehozni sem volt könnyű.

A Központ csak budapesti szereplőkre gondolt. Péter javaslatára a nyári szünet után az Intézetben Kovács Kálmán, a debreceni tudományegyetem tanszék-vezetője, az *Alföld* folyóirat főszerkesztője beszélt a kortárs magyar irodalomról. Ekkor lett 20 éves a varsói egyetemi magyar tanszék. Hallgatói az Intézetben tartották tudományos diákköri rendezvényüket, és műsort adtak Petőfi verseiből. Megnézték a híres 17. századi csehnek, vagy ha úgy tetszik, morvának tartott pedagógusról, Jan Comeniusról szóló magyar dokumentumfilmet. Péter addig is tudta, hogy néhány évig a sárospataki Kollégium tudós tanára volt, azt viszont nem, hogy korábban protestáns lelkész, sőt püspök a lengyelországi Lesznóban.

A magyar kultúra programokban leggazdagabb, tíznapos rendezvénysorozatára a tengerparti „hármastvárosban”, Gdańskban és még néhány környékbeli kisvárosban került sor. A kéttucatnyi helyszínen a magyar film volt a főszereplő, de nem hiányzott a népzene, a 90 éve született Kodály zenéjének bemutatása, versösszeállítás gdański színészek szereplésével. A *Tiszták* című történelmi tragédiát egyetemisták adták elő két helyszínen. Magyar grafikai kiállítás nyílt, és hazai előadó a minden probléma megoldására kigondolt új gazdasági mechanizmust is ismertette.

Költőink és íróink közül az 1. világháborúig Jókai Mór és Petőfi műveit olvashatták anyanyelvükön a lengyelek a legtöbben. Péter az tapasztalta, hogy leginkább Petőfi nevét ismerik. Akik nem, azok is tudták, hogy személye szorosán összekötődött Bem tábornokéval. Nem kellett hozzá kerek évforduló sem. Egy varsói általános iskola – állami vezetőknek is köszönhetően – már 1961-ben felvette a költő nevét. Indult magyar nyelvtanfolyam, az Intézet előadásokat tartott, hazánkat ismertető filmeket vetített a gyerekeknek.

A költő verseinek első háború utáni kötete Aleksander Nawrocki válogatásában és részben fordításában 1971-ben jelent meg. Vannak benne egészen régi fordítások és számos olyan, amelyeket magyarul nem tudó neves élő költők ültettek át lengyelre. Ilyen vers első és utolsó strófája, amelynek címét és szövegét nyelvismeret nélkül is meg lehet érteni:

ARMIA SIEDMIOGRODZKA

Nie nam zwycięzać? Przeciez Bem dał hasło,
Szermierz wolności z nami dzisiaj stawa!
Na czele kroczy, zemstą nieugasłą
Jarzy się gwiazda Ostrołęki krwawa.

A Petőfi születésének 150. évfordulójára emlékező rendezvények már 1972-ben elkezdődtek. Március 15-e alkalmából néhány kis település együtt tartotta meg a Lengyel–Magyar Barátság Napját. A cserkészek csapatzászlója a tábornok és adjutánsa nevét kapta. (Úttörők nem voltak Lengyelországban.) A Központnak köszönhetően számos városban mutattak be a költő életútját ismertető kiállításokat, és vetítettek dokumentumfilmeket.

Opole vajdasági székhely írócsoportjával közösen júniusban, helyi színészek részvételével, magyar és lengyel zene kíséretével sor került találkozóra Aleksander Nawrockival. A magyar szakos végzettségű költőt és műfordítót Péter jól ismerte Debrecenből, ezért kapott tőle dedikált kötetet. Többször vett részt vett az ottani Nyári Egyetemen, a magyar nyelvet oktató és kultúránkat népszerűsítő tanfolyamon. Az egyetemen végzett feleségéhez több verset írt, és le is fordította azokat.

A Lengyel és a Magyar Rádió által felvett kétnyelvű költészeti-zenei est az Intézetben zajlott le novemberben. Petőfi verseit magyarul Major Tamás és Berrek Kati mondta. Szinte lehetetlen, de igaz: az évtizedek óta nagy nyilvánosság előtt játszó Major a szereplése előtt úgy izgult, mint egy kezdő. A lengyel versmondók is a legismertebb színészek közül kerültek ki, de nevük nem jut eszébe Péternek.

1973-ban sor került a Magyar–Lengyel Kulturális Vegyesbizottság lengyel írótagjainak és műfordítóknak tanácskozására. Csorba Tibor és Nawrocki Krakóban, a tizenéves korában, az 1. világháború alatt és utána Budapesten élő költő és műfordító Marian Jachimowicz Wrocławban, Csapláros professzor

Poznańban egy technikumban tartott előadást Petőfi életművéről. Nem tehetett róla, hogy abban az iskolában, amely Kun Béla nevét viselte. Éppen abban a városban, ahol már 1958-ban megalakult a Lengyel–Magyar Baráti Társaság.

Az igazi tavasz még el sem jött, amikor Margó bevitte az Intézetbe a tizenegy hónapos, elegánsan felöltöztetett Bandikát. Járnai már jól tudott, de még nem beszélt. Eti elé tett egy bonbonnal teli dobozt. A fiú szeme felcsillant, és megszólalt: „Köszöm!”

Az Intézetben került sor a Magyar–Lengyel Kulturális Vegyesbizottság lengyel írótagjaival és irodalmunk fordítóival tartott találkozóra. Áprilisban D. I., a Magyar Írószövetség főtítkára volt a vendég. Műveit nem fordították lengyelre. Megjelent, ahogy máskor is a Lengyel Írók Szövetségének alelnöke és vezetésének néhány tagja. Az elnök, a *Nyírfaliget* és a *Máter Johanna* Nobel-díjra többször felterjesztett írója, J. I. nem. Ki tudja, miért máskor sem.

Az első nyári hónapban „A rejtett ország” című vers szerzőjének és szintén költő feleségének varsói és krakkói szereplése nagyobb visszhangot váltott ki. A témáival hasonlóan újító hangú Miron Białoszewski és fordítója, Kerényi Grácia, a lengyel és a magyar költő munkásságának népszerűsítője mondott bevezetőt. A ránézésre szerény magyar igen érdekesen és szellemesen beszélt. Felesége nem hagyta, hogy túl sokat.

1971 őszen lengyel anyanyelvi lektor érkezett Krakkóból Debrecenbe, akit 1972-ben fiatal, agilis wrocławai hölgy követett. Megérdemli, hogy megemlítsük a nevét: Krystyna Hrycyk. Munkáját támogatta Iglói Endre professzor is, az Orosz Irodalmi Tanszék vezetője, a Szláv Filológiai Intézet igazgatója, dékán és rektorhelyettes. Az ünnepnapokat családjával együtt Debrecenben töltő Péter megtudta tőle, hogy ősszel lengyel nyelv és irodalom szak indulhat az egyetemen, amelynek tantervét el kell készíteni. Úgy döntött, egy félévvel a tervezett előtt hazamennek, amit Margó elfogadott. Nem volt biztos, hogy jó döntésnek bizonyul. Sokkal alacsonyabb fizetésre számíthattak, még csak igényelték a szövetkezeti lakást, Bandikát bölcsődébe kell adni, és a közelgő tanévben még orosz szakosokat kell tanítani. Az viszont jól jött, hogy a kulturális diplomáciai munkát végzők soron kívül és vagy 25 százalékkal olcsóbban vehettek autót. Még szint is választhattak. Mások évekig vártak ilyesmire. Péterék néhány hét múlva egy delfinszürke Wartburgot vettek. Bandika nevezte büszkén ilyen színnének.

Nyáron hosszabb időt töltöttek a szülőknél Debrecenben és Sárospatakon. A dió még nem hullott, nem kellett félni, hogy a fejükre esik.